Necesitatea popularizării și obsesia traducerii perfecte: Bibliile britanice din biblioteca lui Samuel von Brukenthal

Alexandru-Ilie MUNTEANU

Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia
"1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia
Personal e-mail: alexandru.munteanu@brukenthalmuseum.ro

The need to popularize and the obsession for a perfect translation: British Bibles from Samuel von Brukenthal´s library

In the Brukenthal´scher Bibliothekskatalog (cca. 1803-1811), the inventory of Samuel von Brukenthal´s library, there are listed 34 different editions of the Bible. These are Lutheran, Catholic and Calvinist Bibles, in German, Latin, Greek, Hebrew, English, French, Spanish, Hungarian, Dutch and even Welsh, printed in France, England, Scotland, The Netherlands, in some German cities and towns, in the Habsburg Empire etc. In the 18th century, the Principality of Transylvania was situated on the Eastern border of Catholic and Protestant Europe, the Europe where Brukenthal´s Bibles were produced. Among these, six were printed in the oposite part of the continent, in the island of Great Britain. The goal of this paper is to examine whether the British Bibles that ended up on the shelves of Samuel von Brukenthal´s library were appreciated and/or rare in a broader European context. In other words, how were these editions regarded on the European book market of the 18th century? Were they easy to find? Were they generally known by collectors? What was their value compared to other editions that existed on the market? Were they mentioned in the instructive bibliographies and dictionaries of rare books of the time or were they not only obscure, but also lacking any special value and thus were suited for a bibliophile from a rather peripheral region of Europe? The data gathered from 110 book auction catalogues from the second half of the 18th century and from the literary and scientific journals of the 17th and 18th centuries shows us that at least two British Bibles from the library of the Transylvanian aristocrat were sought after by bibliophiles from all across Europe.

Keywords: British Bibles, library, Samuel von Brukenthal, book market, 18th century.

Introducere

Fiecare obiect are o poveste a lui, iar Bibliile lui Samuel von Brukenthal nu fac excepție, de la posibile donații în cadrul familiei baronului la participări ale achizitorilor săi de cărți la numeroase vânzări și licitații, cu precădere din Viena, și chiar până la posibile cazuri de relocări și chiar de furt.

Este foarte ușor să te pierzi într-un subiect atât de vast, cu atât de multe implicații cum este Biblia. Complexitatea ei, dată, printre altele, de importanța și autoritatea cu care a fost investită această colecție de texte în Epoca Modernă, devine mult mai ușor de cuprins dacă o reducem la două motivații sau procese istorice care au caracterizat existența Scripturii în acea vreme: necesitatea popularizării și cursa pentru o traducere cât mai apropiată de ceea ce savanții credeau a fi perfecțiune.

În ceea ce privește primul aspect, cel al necesității popularizării, Reforma a schimbat regulile jocului în producția de carte, în general, și în cea a Bibliilor, în particular. Odinioară apanajul elitelor politice și al înaltului cler, începând cu Reforma, Scriptura devenea tot mai răspândită. Nevoia de a o face cât mai accesibilă unui public tot mai larg a dus la creșterea fulminantă a numărului Bibliilor tipărite în limbile vulgare: germană, franceză, engleză, italiană, spaniolă ș.a. Noile Biblii, catehismele, concordanțele biblice și lucrările teologice savante au fost mijloacele prin care teologii Reformei au încercat să câștige mințile europenilor.

Pe de altă parte, atât protestanții, cât și catolicii s-au angajat în a oferi cea mai bună și fidelă traducere a Scripturii. Un exemplu grăitor în acest sens a fost *Biblia polyglotta,* un nou tip de Biblie apărut pentru prima dată în 1514 - deci cu foarte puțin timp înainte de scindarea religioasă a Europei – dar care s-a desăvârșit în contextul disputelor și competiției dintre catolici și protestanți, în secolul al XVII-lea. Produse ale acestei competiții a avut și Samuel von Brukenthal, prin cele 34 de Biblii care se găseau în biblioteca sa.

În secolul al XVIII-lea, Principatul Transilvaniei se afla la marginea estică a Europei de rit apusean, acea Europă în care s-au editat Bibliile din colecția lui Brukenthal. Dintre acestea, șase au fost tipărite în cealaltă parte a continentului, Marea Britanie: trei sunt în limba engleză, una în limba cimrică (galeză), Poliglota londoneză și Septuaginta de la Oxford a lui Johann Ernst Grabe. Scopul acestui studiu este de a examina dacă Bibliile tipărite în insula Marea Britanie, care au ajuns pe rafturile bibliotecii lui Samuel von Brukenthal, erau sau nu apreciate și/sau rare la nivel european. În alte cuvinte, cum erau acestea în contextul general al pieței europene a cărții din secolul al XVIII-lea? Se găseau ușor? Erau cunoscute de către colecționarii epocii? Care era valoarea lor raportată la altele de pe piață? Apăreau în bibliografiile instructive și dicționarele de cărți rare și prețioase ale vremii sau erau tipărituri nu numai obscure, dar și lipsite de o valoare deosebită, pe care le-ar fi avut mai degrabă un bibliofil dintr-o regiune periferică a Europei? Pentru a răspunde la aceste întrebări – chiar și parțial – a fost necesară consultarea mai multor surse edite și inedite.

Prima etapă a cercetării a constat în identificarea exemplarelor care i-au aparținut lui Samuel von Brukenthal, în bibliotecă existând, astăzi, sute de Biblii tipărite în secolele XV-XVIII. Prin urmare, s-a început cu transcrierea celor care apar în inventarul vechi al bibliotecii baronului – cele trei volume din manuscrisul *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog* – întocmit după moartea sa, cel mai probabil în jurul anilor 1803-1811[1].

A urmat copierea, într-o bază de date, a tuturor Bibliilor britanice, dar și a altor ediții tipărite în alte spații europene, care sunt listate în cataloage de librării și licitații de cărți din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – cataloage existente în Biblioteca Brukenthal și care au aparținut unor librari sau provin de la vânzări de biblioteci de la care guvernatorul Transilvaniei și-a cumpărat cărți. Până în momentul de față, dintre cele aproximativ 200 de astfel de cataloage au fost parcurse 83: 65 provin de la librari și licitații de cărți din Viena, șase sunt din Leipzig, patru din Nürnberg, trei din Dresda, două din Leida, iar din Göttingen, Frankfurt am Main și Helmstedt câte un catalog.

Pe lângă acestea, au mai fost transcrise toate Bibliile apărute în spațiul britanic din 27 de cataloage de librării și licitații de cărți, din Biblioteca Batthyaneum. După localitatea în care au apărut, distribuția lor este următoarea: din Napoli sunt șase cataloage, toate de librărie, câte patru provin din Pesta, respectiv Sibiu, câte trei din Roma, Viena și Buda, din Veneția sunt două, iar din Bratislava, Trnava, Cluj, Florența și Padova câte un catalog[2]. Așadar, baza pentru sondarea pieței cărții, îndeosebi a celei central-europene, după Biblii britanice - sondare necesară pentru a vedea ce ediții apar mai des și care nu - este alcătuită dintr-un total de 110 cataloage de librării și licitații de biblioteci private și publice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Spre deosebire de primele două faze ale cercetării, care au avut un caracter cantitativ, rezultatul lor principal fiind trei baze de date[3], a treia etapă a investigației a fost una care a vizat latura calitativă, de extragere a informațiilor ce țin de istoria acelor Biblii și de contextul pieței cărții în Epoca Modernă. Au fost analizate principalele dicționare de cărți rare și prețioase, bibliografiile instructive și jurnalele literare și științifice apărute în secolele XVII-XIX: *Journal des Sçavans, Bibliotheque ancienne et moderne* și *Bibliotheque choisie* ale lui Jean le Clerc, *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible* de Augustin Calmet, *Bibliographie instructive* a tipografului și bibliografului Guillaume-François de Bure, *Dictionnaire bibliographique de livres rares* ș.a., precum și manuscrise din Arhiva de Casă Brukenthal (Mss.: 98, 99, 112-114) și din Biblioteca Batthyaneum.

Necesitatea popularizării

Se consideră că Biblia este cea mai editată, vândută și posibil cea mai citită carte din istoria umanității[4]. Desigur că motivele acestui succes sunt multiple, complexe și nu pot fi tratate într-un studiu de mică întindere, precum cel de față. Doar în cele 110 cataloage parcurse au fost identificate peste 20 de ediții britanice ale Scripturii, fie ele complete sau incomplete - după cum le categorisea teologul William John Loftie – adică doar Vechiul sau Noul Testament tipărit individual[5]. În ceea ce privește datarea lor, cea mai timpurie este

Biblia Polyglotta Londinensisa (1653-1657), iar cea mai recentă este o variantă a Noului Testament cu note de E. Harwood, apărută la Londra în 1776. Deci dacă ne luăm după situația de pe piața central-europeană, vom spune că în spațiul britanic se tipărea un text biblic sau o Biblie completă cam o dată la 5 ani. Dar realitatea din Insulă era departe de a fi aceasta. Primele dovezi care să susțină acest lucru le găsim chiar în Transilvania. Ignác Batthyány, episcopul catolic al Principatului, a avut nouă(?) Biblii apărute în Marea Britanie, în intervalul 1581-1720, cu o singură excepție, diferite de cele ale lui Brukenthal, iar în colecția lui Sámuel Teleki existau două, dintre care una nu se găsea nici la Sibiu, nici la Alba Iulia.

Ceea ce arată cel mai bine ritmul intens în care s-au editat Bibliile în spațiul britanic este catalogul cu versiunile autorizate ale Bibliei întocmit de W. J. Loftie în secolul al XIX-lea. El a identificat nu mai puțin de 525 de ediții (doar cele autorizate!) tipărite în localități din Marea Britanie între anii 1611 și 1711. Prin urmare, o diferență uriașă între ceea ce se producea în spațiul britanic și oferta pe care o aveau la dispoziție colecționarii (sau *amatorii* ori *curioșii,* cum îi numea de Bure) pe piața central-europeană. Povestea celei mai vechi Biblii britanice din biblioteca lui Samuel von Brukenthal ne transpune într-o perioadă prolifică din punct de vedere editorial, dar și într-un an cu o puternică încărcătură simbolică pentru populația locală.

La 13 mai 1633, regele Angliei de atunci, Charles I, pleca în călătorie în Scoția. Nu era orice călătorie, ci una cu un scop bine definit, încoronarea de la Scone[6]. O lună mai târziu, pe 12 iunie, însoțit de floarea nobilimii scoțiene și englezești, conți și gentlemeni din Berwick, Tiveodale și Lothian, „în foarte nobil echipaj și bine încălecați", a pornit spre Edinburgh, unde avea să ajungă trei zile mai târziu, în 15 iunie[7]. Marți, 18 iunie, a avut loc și încoronarea, cu ocazia căreia – se spune – la Edinburgh, Moștenitorii lui Andrew Hart (firmă tipografică) au tipărit o Biblie[8]. De fapt, întregul an 1633 a fost unul rodnic în ceea ce privește tipărirea de Biblii în spațiul britanic. Nu mai puțin de șapte ediții au apărut în acel an la Londra și Edinburgh, la care se adaugă alte cinci ale Noului Testament. Dar este posibil să fi fost chiar mai multe, acestea fiind cifrele date de Loftie, care nu menționează decât una singură pentru Edinburgh 1633[9]. Pe de altă parte, Grässe scria că, în același an, la Edinburgh au fost tipărite două[10]. În orice caz, una dintre variantele apărute în 1633 a ajuns și în biblioteca lui Samuel von Brukenthal. Nu este vorba despre *Biblia încoronării de la Scone*, după cum mai era cunoscută cea tipărită de Moștenitorii lui Andrew Hart, ci alta, ilustrată cu gravuri: *The Holy Bible, containing the Old Testament and the New, Newly translated out of the originall tongues, and with the former diligently compared and revised, by his Majesties speciall commandement. Appointed to be read in Churches. Edinburgh, Printed by the printers to the Kings most excellent Majestie. Cum Privilegio. Anno Dom 1633.*

Aceasta a fost o ediție controversată a Bibliei, deoarece arhiepiscopul Laud ar fi inclus în ea „gravuri papistașe" (*Popish pictures*) aduse de peste hotare[11]. Însă tocmai aceste gravuri, cuprinse într-o ediție a *Genealogiilor* ce a fost inclusă la începutul volumului, sporesc frumusețea și valoarea acestui exemplar[12]. *The Genealogies Recorder in the Sacred Scriptvres, According to euery Family and Tribe. With the Line of ovr Sauiour Iesvs Christ, obserued from Adam to the blessed Virgin Mary* (1634) se întinde pe 18 file nenumerotate, bogat ornamentate cu arbori genealogici și alte ilustrații reprezentând diferite episoade, personaje și clădiri biblice: Adam și Eva, Turnul din Babilon ș.a.m.d. În afară de *Genealogii,* exemplarul deținut de Brukenthal conține: Vechiul și Noul Testament, Apocrifele și Psalmii, fiecare dintre aceste părți având pagina ei de titlu.

Volumul este legat în pergament, paginile nu sunt numerotate, ci conțin doar signaturi, iar textul biblic este așezat pe două coloane, cu marginalii și rubricaturi sepia. Are o pagină-frontispiciu cu Adam şi Eva, despre care Loftie scria că apare la majoritatea exemplarelor din această ediție[13]. Ambele personaje țin în mână fructul interzis, iar în partea superioară a imaginii este gravat ochiul lui Dumnezeu (Fig. 1). Și pagina de titlu are specificul unei pagini-frontispiciu. Ea este ornamentată cu simbolul Trinității în partea central-superioară, cu reprezentările celor patru evangheliști în colțurile paginii, cu însemne herladice simbolizând cele 12 triburi ale Israelului, încadrate în medalioane circulare miniaturale, poziționate în partea stângă a filei. În partea dreaptă, cu același tip de ilustrație ca în cazul celor 12 triburi, sunt reprezentați apostolii, iar în zona centrală se află o ilustrație cu Moise și Aaron, ambii flancând o carte pe care este scris titlul complet al ediției (Fig. 2).

Conform unei însemnări, „3 f", care apare pe forzațul primei coperte, această Biblie ar fi costat 3 florini. Din păcate nu a fost identificată vânzarea cu ocazia căreia a fost cumpărată sau când și unde s-a vândut cu acest preț, fiindcă ea nu apare în niciunul dintre cataloagele analizate. Poate nici măcar nu este prețul cu care a cumpărat-o Brukenthal, ci este chiar mai timpuriu. Totuși, ipoteza conform căreia „3 f" s-ar referi la un preț exprimat în florini este plauzibilă din câteva motive.

Primul ține chiar de faptul că în majoritatea cataloagelor care conțin însemnări cu prețurile cărților apare și litera „f", lângă respectivele prețuri. În al doilea rând, au mai fost identificate și alte ediții ale Bibliei în format asemănător, care aveau o valoare apropiată de cea a Bibliei de la Edinburgh. De exemplu, la Viena, în anul 1776, o *Biblia Latina Sixti V. Clement VIII*,

tipărită la Lyon în 1675, in-octavo, costa 3 florini[14]. În anul 1783, librarul Mathias Fontaine, staționat atunci la Viena, scotea la vânzare o ediție a aceleiași Biblii a lui Clement al VIII-lea, dar tipărită la Köln, cu 2 florini și 12 crăițari[15]. Al treilea indiciu care trimite către posibilitatea ca însemnarea „3 f" să fie un preț constă în faptul că alături de aceasta este scrisă și cifra „36", cifră care ar putea foarte bine să fie sau un număr de ordine dintr-un catalog de librărie ori de licitație a unei biblioteci, sau subdiviziunea florinului, crăițarul. O altă însemnare, de data aceasta de pe pagina de titlu a *Genealogiilor,* oferă o informație cu privire la un fost proprietar de la sfârșitul secolului al XVII-lea: „Georgii C. Camarini[?]. 1692 die 27. April."

Multe Biblii britanice tipărite în acea perioadă, de la jumătatea secolului al XVII-lea și chiar până către primii ani din secolul XVIII, se asemănau între ele. Lucru valabil mai ales în cazul celor în formate mici, in-12° (duodecimo, aprox. 14 x 8 cm) sau in-8° (octavo, aprox. 20 x 13 cm) și oarecum de așteptat, având în vedere faptul că multe dintre ele erau tipărite de aceeași persoană privilegiată și că, în fond, aveau cam același conținut.

Robert Barker a fost un tipograf regal la Londra, și încă unul productiv; numai din tipografia sa și a urmașilor săi au ieșit peste 50 de ediții ale Bibliei[16]. Una dintre acestea, tipărită la Londra în 1635, se găsește în Biblioteca Brukenthal încă din vremea baronului[17]. Titlul ei este aproape identic cu cel al ediției de la Edinburgh din 1633: *The Holy Bible: Containing the Old Testament and the New. Newly translated out of the Originall Tongues: and with the former Translations diligently compared and reuised: By his Maiesties speciall Commandement. Appointed to be read in Churches. Printed at London by Robert Barker. Printer to the Kings most Excellent Maiestie: And by the Assignes of John Bill. Anno 1635. Cum priuilegio.*

Exemplarul lui Brukenthal este un coligat, cu una dintre cele mai frumoase legături care se întâlnesc la Bibliile din colecția aristocratului transilvănean. Copertele și tranșa cărții sunt bogat ornamentate cu motive florale stilizate și geometrice aurite (Fig. 3). Fiind un coligat, volumul conține mai multe titluri. Acestea sunt: *The Book of Common Prayer* (Londra, 1634), *The Genealogies* și Biblia menționată. *The Book of Common Prayer* sau „The Booke", cum mai apare în fișele vechi din Biblioteca Brukenthal, și Biblia au fost tipărite de Robert Barker. În ediția *Genealogiilor* nu este menționat niciun tipograf, ci doar formula „by J. S.", iar *The Whole Book of Psalmes*, care are și ea pagină de titlu distinctă, a fost tipărită de către un anume „G. M.", pentru Stationers Company[18]: „Printed by G. M. for the Companie of Stationers. Cum Priuilegio Regis Regali". În Psaltire, cântecele sunt redate în versuri și note muzicale de Thomas Sternhold (1500-1549), primul versificator al Psalmilor în limba engleză[19].

Așa cum se practica adesea în Bibliile tipărite atunci, nu numai *The Book of Common Prayer, The Book of Genealogies* și *The Whole Book of Psalmes* aveau pagini de titlu distincte, ci și cele două Testamente. Toate acestea sunt atracții în sine, deoarece sunt ilustrate. Ediția mai conține frontispicii cu diferite scene reprezentative la începutul cărților biblice. În ciuda faptului că este o Biblie frumos executată, ea nu este menționată nici în bibliografia lui de Bure, nici în cea a lui Brunet sau a lui Grässe, iar Loftie a inclus-o în catalogul său doar cu titlul prescurtat: *Holy Bible. London: Barker and Affigns of Bill. 8vo. 1635*[20]. Explicația ține, probabil, tocmai de ceea ce am precizat deja: că în acea perioadă, la Londra s-au tipărit foarte multe ediții. Pe de altă parte, Biblia lui Barker din 1635 nu apare în niciun stoc al librarilor central-europeni analizați și nici la alte licitații de biblioteci din același spațiu. Ce să înțelegem din asta? Că această publicație era, probabil, relativ comună în Marea Britanie, dar nu același lucru se poate spune despre prezența ei pe piața central-europeană a cărții. Prin urmare, ediția era de calitate, tipărită pentru a fi utilizată în biserici - după cum scrie chiar pe pagina de titlu - însă nu era neapărat și de o valoare excepțională.

În ziua de 30 decembrie 1776, la Viena se scotea la vânzare așa-numita *Bibliotheca Hænianæ*. Printre cele aproximativ 1000 de ediții disponibile era și o Biblie în limba engleză, de mici dimensiuni, tipărită la Londra în 1684[21] - cel puțin așa apare pe pagina ei de titlu (Fig. 4). Brukenthal a avut o Biblie apărută la Londra în 1684, în același format[22]. Aspectuoasă, cu tranșa aurită, cartea nu ar da de bănuit că este o ediție contrafăcută. Cu toate acestea, lui Loftie ceva i s-a părut suspect la această ediție: o greșeală de tipar pe pagina de titlu, unde în loc de „Printed by the Assigns of John Bill", apare „Printed by the Assignes of John Bill".

În sine, această greșeală nu pare a fi suficientă pentru a da de gol o ediție contrafăcută, deoarece erorile de tipărire nu erau tocmai o raritate. Totuși, el a inclus-o, din acest motiv, pe lista celor pe care le-a descoperit că sunt falsuri. În cazul acestei Biblii achiziționate de Brukenthal, Loftie scria că nu a fost tipărită la Londra în 1684, ci la Amsterdam, în același an[23]. Nu se știe de cine, cercetătorul nu oferă alt argument prin care să-și susțină ideea, dar faptul că a inclus-o în această categorie ridică un semn de întrebare și arată că o ediție falsă nu era neapărat slabă din punct de vedere calitativ, ci putea să treacă drept una originală, chiar și în cazurile unor cărți nu foarte râvnite de colecționari.

O altă Biblie britanică din biblioteca lui Brukenthal, menită să popularizeze Scriptura, a fost tipărită la Londra în 1717, într-o limbă pe care nu o întâlnim la orice pas, cimrică (galeză)[24]. Așa cum semnaliza și Constantin Ittu, avem de a face cu un coligat. Pe lângă Biblia cimrică (Fig. 5): *Y Bibl cyssegr-*

lan sef, Yr Hen Destament a´r Newydd, volumul conține o *Carte folosită la rugăciune și în serviciul sacramentelor și folosită și în alte ceremonii ale bisericii după ritul Bisericii Anglicane*, cu titlul ei original: *Llyfr Gweddi Gyffredin, A Gweinidogaeth y Sacramantau, A Chynheddfau a Seremoniau* (Londra, 1718) și Psalmii, în traducere versificată de Edmund Prys, arhidiacon de Merioneth: *Llyfr y Psalmau* (Londra, 1717)[25]. Cartea de rugăciuni, Biblia, Noul Testament și Psalmii au pagini de titlu distincte. Copertele sunt din carton presat, învelit în piele brună, ornamentată prin presare cu un chenar și motive geometrice doar pe latura stângă, cea de lângă cotor. Cotorul are cinci nervuri profilate, iar în primul registru din partea superioară a acestuia este lipită o etichetă din piele pe care este imprimat textul „GWEDDI GYFFREDIN". Ediția nu apare în niciun catalog de librărie sau licitație analizat.

Obsesia traducerii perfecte

Obsesia pentru o traducere cât mai bună a Bibliei a fost un motor care a stimulat o bună parte din intelectualii Republicii Literelor. Multe Biblii erau cunoscute în epocă după numele persoanei care a patronat sau coordonat eforturile de traducere, critică și editare. Apogeul traductologiei și al exegezei biblice a fost atins prin edițiile poliglote ale Scripturii. Prima poliglotă tipărită este cea coordonată de cardinalul Ximenes, cunoscută generic ca *Biblia de la Alcala* sau *Biblia lui Ximenes*, care a apărut în anii 1514, 1515 și 1517. Deși inferioară calitativ Poliglotei londoneze a lui Walton, spre exemplu, Biblia lui Ximenes era extrem de căutată și râvnită de colecționari datorită rarității sale, și nu neapărat pentru calitatea traducerii[26].

Note:

1. Cea mai recentă publicație identificată în acest inventar are anul 1811 ca dată de apariție editorială și este chiar catalogul bibliotecii lui Sámuel Teleki. *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog, 18 Jhdt., I. Bd. A. – G.* f. 74r.
2. Trei cataloage au câte două localități ca loc de apariție: Sibiu-Cluj, Bratislava-Buda, respectiv Buda-Trnava.
3. Prima bază de date cuprinde Bibliile britanice din colecția lui Samuel von Brukenthal. A doua conține Bibliile britanice și nebritanice de pe piața europeană a cărții. A treia cuprinde informații (titlu, localitate, număr de cărți scoase la vânzare etc.) legate doar de cataloagele de librării și licitații de biblioteci, nu și despre Bibliile listate în ele.
4. Frederic Rouvillois, *O istorie a bestsellerului*, trad. Emanoil Marcu, Humanitas, București, 2013, p. 205; John Riches, *The Bible: A Brief Insight*, Sterling Publishing, New York, London, 2010, p. 1.
5. W. J. Loftie, *A Century of Bibles. The Authorised Version from 1611 to 1711.* Cambridge University Press, 2009, p. 8, 30.
6. Scone, un sat din regiunea Tayside din Scoția, fostă capitală a regatului Pict, a fost și locul unde s-au încoronat regii Scoției, până în secolul al XV-lea. „Scone", în *The New Encyclopedia Britannica,* vol. 10, Micropædia Ready Reference. 15th Edition, Chicago, Auckland, London, Madrid, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 1994, p. 558.
7. John Rushworth, *Historical Collections.* The Second Part, Containig the Principal Matters Which happened from the Dissolution of the Parliament, On the 10th of March, 4. Car. I. 1628/9. Until the Summoning of another Parliament, which met at Westminster, April 13. 1640. London*:* Printed by J. D. for John Wright at the Crown on Ludgate-hill, and Richard Chiswell at the Rose and Crown in St. Paul´s Church-yard, 1680, p. 177-181 și urm.
8. Loftie, *A Century of Bibles*, p. 15.
9. *Ibidem,* p. 90-94.
10. Jean George Théodore Græsse, *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique.* Tome Premier, Dresde, Geneve, Londres, Paris, 1859, p. 366.
11. Loftie, *A Century of Bibles*, p. 91-92.
12. Și în inventarul bibliotecii lui Brukenthal, ediția a fost notată, inițial, ca: „Bibel mit Genealogien von Adam bis Maria" (sic), pentru ca, ulterior, să se adauge precizarea: „v. infra Biblia anglica". *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog. I. Bd.,* f. 70v. Aceeași Biblie mai este menționată în inventar la fila 73r ca: „Biblia Anglica Edinburg 1634".
13. Loftie, *A Century of Bibles,* p. 92.
14. *Catalogus von einigen gebundenen Büchern in verschiedenen Sprachen und Wissenschaften, welche um beygesetzten letzten Preiß zu haben sind in der Græfferschen Hütte auf dem Hof, hinter der Säule.* Wien, im Jubilatemarkt 1776, p. 14.
15. *Premier supplément au catalogue général des livres qui se trouvent chez Mathias Fontaine libraire de Mannheim.* Ayant sa boutique auf dem Hof. Nro. 318. et son logement in dem Strohgäßl in dem tischlerischen Haus Nro. 208. im 2ten Stock. 1783*,* p. 5.
16. Loftie, *A Century of Bibles,* p. 8.
17. *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog. I. Bd.,* f. 73r.
18. Organismul de control al prețului cărții din Marea Britanie, pe toată perioada modernă. „Publishing", în *The New Encyclopedia Britannica,* vol. 26, Micropædia Ready Reference. 15th Edition, Chicago, Auckland, London, Madrid, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 1994, p. 423. Vezi și Marjorie Plant, *The English Book Trade*: *An Economic History of the Making and Sale of Books*, 3rd edition, George Allen & Unwin Ltd. Ruskin House Museum Street, London, 1974, p. 68-69, 92-93.
19. Numele lui Sternhold este și subliniat manual pe exemplarul lui Brukenthal, deci cel care a făcut asta știa că este o ediție specială a Psalmilor.
20. Loftie, *A Century of Bibles,* p. 95, Biblia cu nr. 114.
21. *Catalogus Bibliothecæ Hænianæ, quæ auctioni publicæ exponentur die „30 Decembris" 1776. & subsequentibus*

diebus. Mane ab hora 9 ad 12; post meridiem vero a 3 ad 6. Nro. 1072. in dem Burgerspital von PP. Kapucinern hinein linkerhand im 2ten Stock. Wien, gedrukt bey Johann Joseph Jahn, p. 48.

22. *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog, I. Bd.,* f. 73r.

23. Loftie, *A Century of Bibles*, p. 17.

24. *Brukenthal´scher Bibliothekskatalog. I. Bd.*, f. 73v.

25. Constantin Ittu, *Tainele Bibliotecii Brukenthal*. Editia aII-a revizuita si augmentata de autor, Sibiu 2007, p. 59-61.

26. Guillaume-François de Bure, *Bibliographie instructive: Ou Traité de la Connoissance des Livres Rares et Singuliers.* Contenant un Catalogue raisonné de la plus grande partie de ces Livres précieux, qui ont paru successivement dans la République des Lettres, depuis l´Invention de l´Imprimerie, jusqu´ **à nos jours.** *Volume de Théologie*. A Paris, Chez Guillaume-François de Bure, le Jeune. Libraire, Quai des Augustins. M. DCC. LXIII. Avec Approbation, et Privilége du Roi, p. 2.

Bibliografie

Manuscrise:

Biblioteca Batthyaneum, Cutia XXII, nr. 153.

Biblioteca Batthyaneum, *Conscriptio Bibliothecæ Instituti Batthyanyani facta 1824,* I;

Biblioteca Brukenthal, *Brukenthal´scher Bibliotheks Katalog 18. Jhdt. I Bd. A. – G.* (Ms. 112);

Biblioteca Brukenthal, *Brukenthal´scher Bibliotheks Katalog 18. Jhdt. III. Bd. P. – Z.* (Ms. 114);

Surse edite:

Allegro, John, *The Dead Sea Scrolls: a reappraisal*, Penguin Books Ltd., Second edition 1964;

„Bible", în *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonée des sciences, des arts et des métiers, par une Société de gens de lettres.* Mis en ordre & publié par M. Diderot, de l´Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la partie mathématique, par M. D´Alembert, de l´Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres. Chez Le Breton, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe. Chez Durand, rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon. M. DCC. LI. Avec approbation et privilege du Roy, Tom II, B – CZ;

Bibliothecae a Io. Sigismvndo Moerlio totivs rever. Ministerii Norimberg. Atqve ecclesiae ad *D. Sebaldi antistitis mvltio stvdio collectae d. X April. et seqq. A. 1792 pvblicae avctionis lege divendendae* Pars Posterior libros theologicos, ivridicos, medicos, philosophicos ac mathematicos, libros in ana, norica cvm append. altdorfinorvm, libros miscellaneos varii generis, icones, collectionem dissertationvm et libros nondvm compactos complectens. Norimbergae 1792;

[Bi]bliotheca [Al]pheniana, sive [Ca]talogvs librorvm, In omni Scientiarum genere & variis

Linguis praestantissimorvm, Quibus usus est Vir Nobilissimus & Amplissimus Daniel van Alphen, Ivrisconsvltvs [A]ntehac Civitatis Lugduno-Batave Senator & inter Iu[ri]dices Vrbanos Adsessor; dein Tribunali eiusdem Civitatis a Consiliis & ab Actis; Variarum Societatum, ad Humaniores Literas Artesque Liberals promovendas erectarum, Membrum; &c. &c. Qui Auctione Publica distrahentur Per [L]vzac et van Damme et P. V. D. Eyk et D. Vygh; Ad diem Lunae 13. Septembris 1779. & seqq. Lvgdvni Batavorvm apud Lvzac et van Damme et P. V. D. Eyk et D. Vygh; 1779. Vbi Catalogi distribuuntur. Diebus Jovis, Veneris & Saturni 2, 3 & 4. ejusdem Mensis, Bibliotheca patebit, quoniam ad Diem Lunae 6. Septembries, Libri Belgici hujus Bibliothecae, vendentur;

*Bibliothecæ Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék***.** Pars Secunda. Classes Theologicam, Historico-Ecclesiasticam, Juridico – Politicam, Philosophicam, Philologicam, Antiquariam, Historicam et Litterariam complexa. Praemittuntur Leges Bibliothecariae cum Supplementis et Emendationibus Partis Primae. Viennæ. typis Mathiae Andreae Schmidt. 1800;

Bibliotheca Schultensiana, sive Catalogus librorum, Quos collegit vir clarissimus Johannes *Jacobus Schultensius, Th. Doct., Theologiae et Linguarum Orientalium Professor in Academia Batava, Collegii Theologici regens primarius, et interpres manuscriptorum legati Warneriani. Qui publica auctione vendentur per Henricum Mostert, Die Lunae 18. Septembris & seqq. 1780.* Lugduni Batavorum, apud Henricum Mostert, Ubi Catalogi distribuuntur Solutis Duodecim Stuveris;

Brunet, Jacques-Charles, *Manuel du libraire et du l´amateur de livres,* Second Edition, Tome Premier, A Paris, Chez Brunet, Libraire, Rue Gît-le-Cœur, n°. 4, 1814;

Calmet, Augustin, *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible,* Enrichi de plus de trois cent Figures en taille-douce, qui représentent les Antiquitez Judaïques. Nouvelle Édition revue, corrige´e, et augmente´e. Tome Quatrie´me. A Paris Chez Emery, à saint Benoist. Chez Saugrain, Pere, à la Fleur de Lys. Chez Pierre Martin, à l´Ecu de France. Quai des Augustins. M. DCCXXX. Avec Approbation et Privilege du Roy;

Catalogo di libri latini Che si trovano al presente vendibili presso Giuseppe Molini mercanti
di libri dagli arhibusieri in Firenze MDCCLXXXIV;

Catalogus [Bi]bliothecae Augusti Dathii [...T]heol. Nuper Doct. et linguae [...] in Acad. *Lipsiensi*

Professor. O auctione publica in Collegio Rubro a die XXI. Novembr. MDCCXCI. divendendae accesserunt appendices librorum varii generis. Lipsiae ex Officina Loeperia;

Catalogus Bibliothecæ Hænianæ, quæ auctioni publicæ exponentur die „30 Decembris" *1776. & subsequentibus diebus*. Mane ab hora 9 ad 12; post meridiem vero a 3 ad 6. Nro. 1072. in dem Burgerspital von PP. Kapucinern hinein linkerhand im 2ten Stock. Wien, gedrukt bey Johann Joseph Jahn;

Catalogus librorum qui in Bibliotheca Universitatis Pestiensis publicæ auctioni exponentur.

4 Junii & sequentibus diebus 1787. ante & post meridiem horis consuetis. Pestini, Typis J. Michaelis Landerer;

Catalogus librorum, qui in Bibliotheca Universitatis Viennensis publicae auctioni exponentur *XIII. Maji et seqq. MDCCLXXXVIII. Horis ante et post meridiem consuetis.* Viennae, Typis Horlingianis;

Catalogus von einigen gebundenen Büchern in verschiedenen Sprachen und Wissenschaften, *welche um beygesetzten letzten Preiß zu haben sind in der Græfferschen Hütte auf dem Hof, hinter der Säule.* Wien, im Jubilatemarkt 1776;

Catalogvs librorvm facvltatvm omnivm qvi apvd Rvdolphvm Graeffervm svo bibliopolio *Vindobonensi avt magacino Lipsiensi pretio honesto venales prostant.* Anno MDCCLXXVIII;

Catalogvs librorvm, maximam partem exqvisitissimorvm, interqve hos splendidissimorvm *opervm, qvae in Bibliotheca Electorali Dresdensi in dvplo extiterunt, qvorvmqve avctionis pvblicae lege venditio fiet d. 18. Nouembris & seqq. Huius anno, Horis a tertia pomeridianis. Pars II. Cvivs contenta indicat praemissus classivm conspectus. Libri quouis die distrahendi, ab hora X. ad XII. Auctionis diebus perlustrandi exhibentur.* Dresdae, Typis C. S. Waltheri, Typogr. aulic. C I Ↄ I Ↄ CCLXXVI;

De Bure, Guillaume-François, *Bibliographie instructive: Ou Traité de la Connoissance des Livres Rares et Singuliers.* Contenant un Catalogue raisonné de la plus grande partie de ces Livres précieux, qui ont paru successivement dans la République des Lettres, depuis l´Invention de l´Imprimerie, jusqu´ à nos jours. *Volume de Théologie*. A Paris, Chez Guillaume-François de Bure, le Jeune. Libraire, Quai des Augustins. M. DCC. LXIII. Avec Approbation, et Privilége du Roi;

Dictionnaire Bibliographique, Historique et Critique des Livres Rares, Precieux, Singuliers, *Curieux et Recherchés qui n´ont Aucun Prix Fixe, Tant des Auteurs Connus que de Ceux qui ne le sont pas, Soit Manuscrits; Soit Imprimés, &c. Avec Leur Valeur Réduite à une juste appréciation.* Tome Troisième, SAU-Z. A Paris, Chez Cailleau et Fils, rue Galande, No. 64. Et se trouve à Liege, Chez Jean-Jacques Tutot, Imprimeur – Libraire. M. DCC. XCI;

Græsse, Jean George Théodore, *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique.* Tome Premier, Dresde, Geneve, Londres, Paris, 1859;

Ittu, Constantin, *Tainele Bibliotecii Brukenthal*. Editia aII-a revizuita si augmentata de autor, Sibiu 2007;

Le Clerc, Jean, *Bibliotheque ancienne et moderne.* Tome XIX. Pour l´anne´e MDCCXXIII. Partie Premiere. A Amsterdam, Chez les Freres Wetstein. M DCC XXIII;

Loftie, W. J., *A Century of Bibles. The Authorised Version from 1611 to 1711.* Cambridge University Press, 2009;

Lungu, Cornel, Popa, Liliana (eds.), *Sibiul în anul 1790. Editat și tipărit de Martin Hochmeister*, trad. Liliana Popa, Elena Cernea, Editura Honterus, Sibiu, 2015;

Premier supplément au catalogue général des livres qui se trouvent chez Mathias Fontaine *libraire de Mannheim.* Ayant sa boutique auf dem Hof. Nro. 318. et son logement in dem Strohgäßl in dem tischlerischen Haus Nro. 208. im 2ten Stock. 1783;

„Publishing", în *The New Encyclopedia Britannica,* vol. 26, Micropædia Ready Reference. 15th Edition, Chicago, Auckland, London, Madrid, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 1994, p. 423. Vezi și Marjorie Plant, *The English Book Trade*: *An Economic History of the Making and Sale of Books*, 3rd edition, George Allen & Unwin Ltd. Ruskin House Museum Street, London, 1974

Raccolta di libri latini, greco-latini, italiani, e francesi, che si ritrovano vendibili nelle *librerie de´ Fratelli Terres*. In Napoli per l´anno 1782. Con Approvazione de´ Superiori;

Riches, John, *The Bible: A Brief Insight*, Sterling Publishing, New York, London, 2010;

Rouvillois, Frederic, *O istorie a bestsellerului*, trad. Emanoil Marcu, Humanitas, București, 2013;

Rushworth, John, *Historical Collections.* The Second Part, Containig the Principal Matters Which happened from the Dissolution of the Parliament, On the 10th of March, 4. Car. I. 1628/9. Until the Summoning of another Parliament, which met at Westminster, April 13. 1640. London*:* Printed by J. D. for John Wright at the Crown on Ludgate-hill, and Richard Chiswell at the Rose and Crown in St. Paul´s Church-yard, 1680;

„Scone", în *The New Encyclopedia Britannica,* vol. 10, Micropædia Ready Reference. 15th Edition, Chicago, Auckland, London, Madrid, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 1994;

Supplement du Journal des Sçavans, Du dernier d´Octobre M. DCCVIII.

Anexe

Fig. 1. Frontispiciul din Biblia de la Edinburgh (1633); cota v.I.4112. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

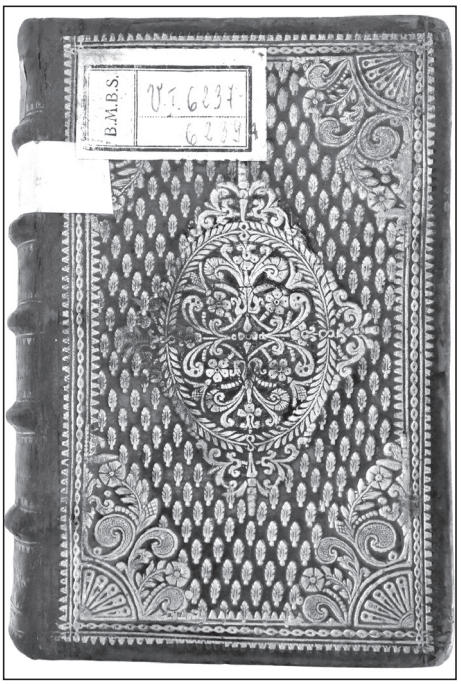

Fig. 3. Biblia tipărită de Robert Barker (Londra, 1635); cota v.I.6237-39A. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

Fig. 2. Pagina de titlu a Bibliei de la Edinburgh. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

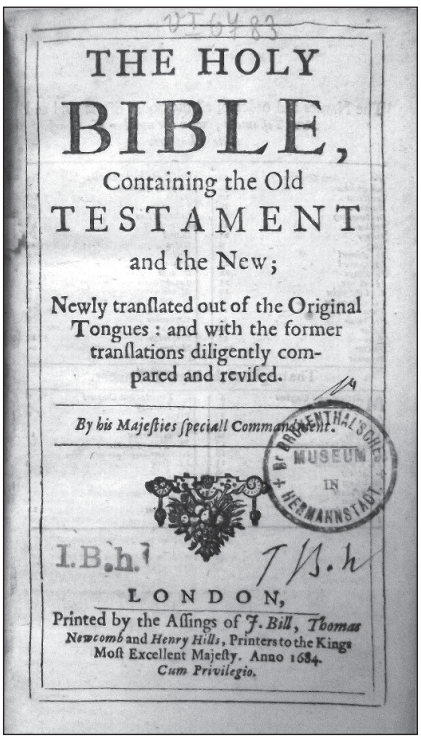
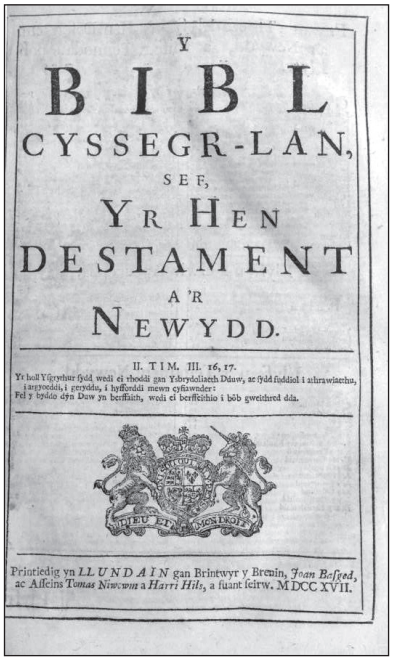

Fig. 4. Pagina de titlu a Bibliei de la Londra/Amsterdam, 1684; cota v.I.6783. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu

Y

BIBL

CYSSEGR-LAN,

SEF,

YR HEN

DESTAMENT

A'R

NEWYDD.

II. TIM. III. 16, 17.

Yr holl Ysgrythur ſydd wedi ei rhoddi gan Ysbrydoliaeth Duw, ac ydd ſuddiol i athrawiaethu, i argyoeddi, i gywyddu, i hyffonddi mewn cyfawnder:
Fel y byddo dyn Duw yn berffaith, wedi ei berffeithio i bôb gweithred dda.

MDCCXVII.

Printiedig yn LLUNDAIN gan Brintwyr y Brenin, Joan Beſtad, ac Aſſeins Tomas Newcomn a Harri Hils, a ſuant ſcitrw. MDCC XVII.

Fig. 5. Pagina de titlu a Bibliei în limba cimrică (Londra, 1717); cota v.II.5530-31. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

Fig. 6. Frontispiciul cu portretul episcopului Brian Walton, Poliglota londoneză, vol. 1 (1657); cota v.V.304. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

Fig. 7. Prima pagină din *Geneză* (Poliglota londoneză). Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

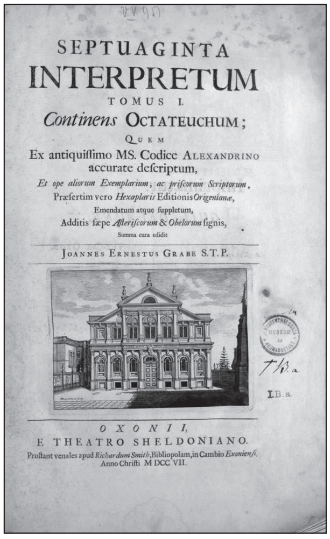

Fig. 8. Pagina de titlu a Septuagintei de la Oxford (1707-1720); cotă v.V.951. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.

Fig. 9. Prima pagină din *Geneză* (Septuaginta de la Oxford). Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.